

**ПЪРВООБРАЗЪТ
НА ЗАСТРАХОВАТЕЛНАТА ДЕЙНОСТ
В РИМ
СПОРЕД ДИГЕСТИТЕ**

Ас. д-р по право Димитър Стоянов*
Юридически факултет на СУ „Св. Климент Охридски“

I. УВОД

Едва ли може да съществува съмнение относно значението на застрахователната дейност за съвременните социално-икономически отношения. Известно е, че по силата на договора за застраховка рискът от настъпването на определено събитие се прехвърля върху застрахователя, като застрахованото лице следва да заплати застрахователна премия. Що се отнася до възникването на този институт, преобладаващо в правната доктрина се поддържа, че идеята за застраховане може да възникне и да се развие само при по-напреднала форма на социално-икономическо развитие на обществото, която човешката цивилизация постига едва през Ранното средновековие. Някои приемат, че застраховането възниква към края на XII в. във Франция¹, но повечето автори са склонни да подкрепят разбирането, че първите застрахователни полици са сключени в италианските градове Генуа и Флоренция през средата на XIV в., като отричат наличието на застрахователна дейност в Древността². Аргумент в полза на тази теория се търси в обстоятелството, че през Античността при проявлението на случайно вредоносно събитие потърпевшите са разчитали най-вече на семейството си за преодоляване на настъпилите неблагоприятни

* E-mail: dimitarstoyanov2011@gmail.com

¹ Вж. MANES, A. Outlines of a General Economic History of Insurance. – *The Journal of Business of the University of Chicago*, Vol. 15, no. 1 (Jan. 1942), p. 35.

² Така HOLDSWORTH, W. S. The Early History of The Contract of Insurance. – *Columbia Law Review*, Vol. 17, no. 2 (Feb. 1917), p. 88; Вж. също и MANES, A. Versicherungswesen. Leipzig, 1905, S. 21. Същото се подкрепя и от VANCE, W. R. The Early History of Insurance Law. – *Columbia Law Review*, Vol. 8, no. 1 (Jan. 1908), p. 7, но авторът като че ли е склонен да приеме, че и на римското право не е чужда идеята за застраховане.

последници чрез полагане на взаимна грижа³. Наред с това се изтъква, че социално-икономическите отношения в Античността все още не са били достатъчно развити, за да позволят натрупването на значителни средства, което става възможно едва с възникването и развитието на средновековните гилдии, а застрахователната дейност по необходимост предполага наличие на немалък финансов ресурс⁴.

Втора група автори, без да отричат оформянето на съвременния облик на застрахователния договор през Средновековието, са склонни да приемат, че следи от застрахователна дейност могат да бъдат открити и в римското право, напр. при погребалните сдружения (*collegia funeraticia*) и при договора за морски заем (*pecunia trajectitia*)⁵. Въсъщност разликата между двете групи становища е несъществена, доколкото и вторите отричат наличието на същински застрахователни отношения в Древността. Авторите, които подкрепят второто становище, все пак признават, че и в римското право могат да се открият случаи, при които е налице присъщото на договора за застраховка прехвърляне на риска, но според тях то представлява само допълнителна правна последица, която има твърде ограничено приложно поле. Основната цел на погребалните сдружения те виждат в това да се осигури достойно погребение за починалия техен член, а при морския заем – във финансиране на мореплавателя с оглед закупуване на стока⁶.

В правната доктрина е изразено и становището, че независимо от липсата на единна правна уредба на договора за застраховка, римското право е познавало конститутивните му елементи риск и цена за носене на риска. Наред с това се приема, че институтите на погребалните сдружения

³ Така MANES, A. *Versicherungswesen*, p. 18.

⁴ В този смисъл вж. MASCI, P. *The History of Insurance: Risk, Uncertainty, Entrepreneurship*. – *Journal of the Washington Institute of China Studies*, Vol. 5 (Spring 2011), no. 3, p. 29.

⁵ Така HENDRICKS, F. *Contributions to the History of Insurance*. – *The Assurance Magazine*, Vol. 2, 1852, no. 3, p. 224. В България това становище се поддържа от ГАНЕВ, В. *Историческо развитие на търговското право*. – В: *Год. на СУ; Юрид. фак. Т. XII. 1915–1916*. София, Унив. печ., 1921, с. 41, както и от ДИКОВ, Л. *Курс по търговско право*. Т. 2. София, Унив. издат. „Св. Климент Охридски“, 1992, с. 770–771. Към него сякаш се присъединява и КАЦАРОВ, К. *Систематичен курс по българско търговско право*. 4. фотот. изд. София, 1990, Държ. печ. „Георги Димитров“, с. 488–489. В по-ново време същото се приема и от ЧОЛОВ, Р. *Римското частно право*. София, Сиела, 2000, с. 153.

⁶ Вж. ZIMMERMANN, R. *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Cape Town ; Wetton ; Johannesburg, Juta, 1992, p. 182.

и морският заем поставят началото на двата основни вида застраховане – личното и имущественото⁷.

Настоящата статия има за цел да хвърли поглед върху развитието на някои институти на римското частно право в светлината на изложените становища, за да установи дали римският граждански и търговски оборот е познавал застрахователната дейност.

II. ОСНОВНИТЕ ЕЛЕМЕНТИ НА ЗАСТРАХОВАНЕТО И НАЛИЧИЕТО ИМ В РИМСКОТО ЧАСТНО ПРАВО

Съвременната правна доктрина приема, че застраховането е правоотношение между лица, по силата на което застрахователят се задължава да носи риска от настъпване на вредоносно събитие срещу насрещно задължение на застрахованото лице да плаща застрахователна премия, като при осъществяване на събитието застрахователят изплаща застрахователно обезщетение⁸. Тази дефиниция откроява като основни елементи на застраховането риска, цената за неговото прехвърляне и застрахователното обезщетение⁹. За да се установи дали римското право е познавало застрахователната дейност или поне сходен институт, който да допуска уговорки относно разпределението на риска, може да се хвърли поглед върху текстовете на един от фундаменталните извори на римското право – Дигестите.

1. Рискът и неговата уредба в Дигестите

Дори и най-беглият прочит на Дигестите разкрива множество хипотези, от които да се направи извод, че римските юристи са познавали и са си служили с понятието "*periculum*", разбирано като възможна неблагоприятна

⁷ Така изрично TRENERRY, C. F., GOVER, E. L. and PAUL, A. S. The Origin and Early History of Insurance including the contract of bottomry. London, P. S. King and Son, 1926, p. 11 ss.; GINSBURG, M. Roman Military Clubs and Their Social Functions. – In: *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* (JSTOR), Vol. 71 (1940), p. 155; THOMAS, P. J. Insurance in Roman Law: Martialis Epigrammaton III 52. *Tydskrif vir de Suid-Afrikaanse Reg*, 2009, Vol. 2, p. 264. Достъпна и на https://repository.up.ac.za/bitstream/handle/2263/10565/Thomas_Insurance%282009%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y

⁸ Така ГЕРДЖИКОВ, О. Търговски сделки. 3. прераб. и доп. изд. София, ИК „Труд и право“, 2008, с. 192; ГОЛЕВА, П. Застрахователно договорно право. София, Фенея, 2011, с. 20.

⁹ В този см. вж. THOMAS, P. J. Insurance in Roman Law, p. 265.

имуществена последица, претърпяна в резултат на разрушаване, повреждане или изчезване на една вещь, т.е. *periculum* е римскоправният еквивалент на съвременното понятие „риск“¹⁰. Макар и да липсва общо правило, от казуистично уредените случаи може да се направи изводът, че в римското право рискът от повреждане на една вещь поначало се носи от нейния собственик, т.е. *res perit domino*¹¹. Същевременно в Дигестите изрично се предвиждат изключения от това правило, като при някои от тях рискът преминава върху насрещната страна поради забава при изпълнение¹², при *culpa*¹³, както и при използване на вещта по несъответен за нея начин¹⁴. Наред с това обаче, римското право познава случаи, при които страните могат да се договорят относно прехвърлянето на риска от повреждане на вещта¹⁵, като това изрично е уредено за влогоприемателя¹⁶, заемателя¹⁷, нае-

¹⁰ По-подробно за понятието „риск“ вж. ТАНЕВ, К. Разликата между алеаторност и риск в римскоправната уредба на облигациите, подкрепящи осъществяването на търговския оборот. – *Ius Romanum*, 2016, № 1, с. 114 и сл.

¹¹ За превод на текстовете от Дигестите съм използвал WATSON, A. *The Digest of Justinian, Revised English Language Revision*. Vol. 1–4. University of Pennsylvania Press, 1998. Вж. напр. D. 19.2.59, където се предвижда, че ако при строежа на къща част от нея бъде разрушена вследствие земетресение, рискът е за лицето, което ще стане собственик, а не за строителя. В D. 30.47.6 е предвидено, че ако една ферма е завещана и бъде унищожена преди да е предадена на заветника не по вина на наследниците, заветникът няма право да търси нейната парична равностойност.

¹² Вж. D. 30.47.6 – ако завещаната ферма бъде унищожена преди да е предадена на заветника, а наследникът не я е предал поради забава, заветникът може да продаде земята и да се удовлетвори от получената сума.

¹³ Така D. 6.1.16.1 прехвърля отговорността за кораб, предмет на *rei vindicatio*, върху владеещия го неособственик, ако последният е избрал некомпетентен екипаж и вследствие на това корабът е потънал.

¹⁴ Вж. D. 13.6.5.7, който предвижда, че ако един кон е даден назаем за да бъде използван за оран, но вместо това бъде използван при военни действия и понесе вреди, заемателят ще бъде отговорен за тях.

¹⁵ Тази възможност е изрично предвидена в D. 50.17.23 по отношение на договора за дружество (*societas*), но при забрана за изключване на отговорността за *mala fide*, т.е. страната не може да носи риска от настъпване на последици вследствие недобросъвестното поведение на контрахента ѝ.

¹⁶ Така D. 2.12.7.15, който допуска включването на клауза в договора за влог че всички рискове, включително и произтичащите от самата вещь, ще бъдат прехвърлени върху влогоприемателя. Поначало в римското право влогът е уреден като безвъзмезден договор, при който отговорността на влогоприемателя е ограничена само до недобросъвестно извършени от него действия. Той не носи отговорност, ако вещьта бъде изгубена, открадната или повредена поради небрежност. Включването на тази клауза към договора за влог е изцяло в полза на влогодателя. Вж. по-подробно METZGER, E. *A Companion of Justinian's Institutes*. Ithaca; New York, Cornell University Press, 1998, p. 132.

¹⁷ Вж. D. 13.6.5.3, по силата на който заемателят може да се споразумее със заемодателя да носи всички евентуални рискове.

мателя¹⁸, както и при договора за изработка¹⁹ и заема, отпуснат на професионален спортист²⁰.

Струва ми се, че и т.нар. продажба на надежда (*emptio spei*) може да се разглежда като средство за прехвърляне на риска. При *emptio spei* е налице изключение от общото правило, че плащането на цената съпътства или следва по време предаването на вещта. Това обстоятелство дава основание договорът се разглежда като по-благоприятен за продавача производител, отколкото за купувача поради алеаторния си характер. Продавачът производител получава цената веднага, а дължи стоката само ако тя действително възникне. В правната доктрина сякаш се приема, че само нуждаещият се от средства производител ще сключи *emptio spei*. В договора за продажба на надежда привържениците на това становище са склонни да открият белези, присъщи най-вече на договора за заем, като кредитиращата функция. Авторите виждат практическия смисъл на *emptio spei* по-скоро във възможността с получената предварително от купувача парична сума производителят да закупи необходимите му семена, фураж или добитък и така да преодолее финансовите си затруднения, а не толкова във възможността тази сделка да бъде използвана като средство за прехвърляне на риска²¹.

Съществува и друго становище, което разглежда договора тъкмо като способ за прехвърляне на риска. Изрично се посочва, че *emptio spei* е начин производителят да се застрахова срещу последиците от неблагоприятни климатични условия и природни бедствия, като прехвърли риска от

¹⁸ Така D. 19.2.9.2, където е предвидено че уговорката, според която при наем на сграда наемателят поема всички рискове, включително и природни бедствия, е действителна.

¹⁹ Вж. D. 19.2.13.5. Допустимо е изработващият да поеме целия риск за извършване на определена работа (в конкретната хипотеза – изработка на бижу). В този случай срещу него може да се предяви иск и когато работата не е извършена поради недостатъци в материала.

²⁰ За него вж. по-подробно ZIMMERMANN, R. Op. cit., p. 186–187. Връщането на заема е обусловено от това спортистът да спечели. Проф. Цимерман изтъква че предвидената печалба, както и високото обществено положение на победителя, може да се разглежда като своеобразна гаранция срещу евентуална злоупотреба от страна на спортиста, изкушен да загуби, за да се освободи от задължението да върне заетата сума.

²¹ В този смисъл PALING, D. *Emptio Spei and Emptio Rei Speratae*. – *Irish Jurist*, Vol. 8, (Summer 1973), no. 1, p. 180.

настъпването им върху купувача²². Това становище би могло да бъде подкрепено, но авторът, който го поддържа, приема че *emptio spei* разкрива „силен хазартен елемент“²³. На пръв поглед това твърдение би могло да се приеме за смущаващо. В Дигестите Paulus пише, че със *senatus consultum* хазартната дейност е забранена, но залагането за изхода от спортни състезания е допустимо²⁴. Това привидно противоречие принуждава някои автори да приемат, че купуването на „шанс“ при *emptio spei* следва да се приеме за аномалия²⁵. Всъщност наличието на отделна правна уредба в Дигестите, с която изрично се допуска сключването на *emptio spei*, свидетелствува и за различното отношение на римските юристи към продажбата на надежда²⁶. При уредбата на *emptio spei* в Дигестите е посочено, че престацията ще е „*quasi aela emitur*“, т.е. „като при алеа“. Оттам произтича и значението на понятието „алеаторен“. В доктрината се приема, че такъв ще е онзи договор, който е установен по подобие на хазартната дейност, но за разлика от нея е действителен, доколкото изрично е допуснато да поражда действие²⁷. Алеаторната престация е онази, която може да се или да не се осъществи, но насрещната страна продължава да дължи изпълнение, като това обстоятелство е било предварително известно на страните при възникване на отношението помежду им²⁸. Поради тази причина ми се струва, че логическо противоречие между текстовете, забраняващи хазарта и допускащи *emptio spei*, няма. От гледна точка на съвременния цивилист би могло да се приеме, че те се намират в съотношение на обща към специална норма.

Посочените съображения водят и до извода, че при *emptio spei* „хазартният елемент“ надделява над „кредитиращата функция“ и този договор

²² Така изрично ZIMMERMANN, R. The Law of Obligations, p. 247; В същия смисъл и THOMAS, P. J. Insurance in Roman Law, p. 268, но той не обсъжда дали *emptio spei* притежава „хазартен елемент“.

²³ Вж. ZIMMERMANN, R. The Law of Obligations, с. 247: “[...] it contains a strong element of gambling”.

²⁴ Така D. 11.5.2.1.

²⁵ Вж. THOMAS, P. J. Insurance in Roman Law, p. 267–268.

²⁶ Така изрично в D. 18.1.8.1.

²⁷ На това етимологично съотношение обръща внимание ТАНЕВ, К. Разликата между алеаторност и риск ..., с. 122.

²⁸ Пак там, изрично.

също може да се разглежда като способ за прехвърляне на риска върху насрещната страна.

Един от най-характерните примери за преразпределение на риска от природни бедствия между по-широк кръг лица извън пряко засегнатите в римското право може да бъде открит в *Lex Rhodia de lactu*²⁹, който урежда първообраза на общата авария³⁰. Ако в открити води се е наложило някои стоки да бъдат изхвърлени зад борда, за да бъде спасен корабът от потъване или от последиците на някое природно бедствие, собствениците на унищожените стоки могат да предявят иск срещу капитана за тяхната равностойност. На свой ред той може да търси тази сума от онези, чиито стоки са били спасени, с оглед равномерно разпределение на загубата. Това правило е приложимо само в случай че корабът действително е бил спасен и пътуването му е завършило успешно³¹.

Направеният бърз преглед на някои договори в Дигестите води до междинния извод, че римското частно право познава и използва понятието „риск“ в съвременния му смисъл. Независимо от липсата на единна правна уредба на риска и на общ способ за неговото прехвърляне, съставителите на Дигестите избират казуистичния подход, като предвиждат множество хипотези, при които е допустимо да се уговори разместване на правилата за носене на риска. Това свидетелства, че в римското право рискът се разглежда като явление със самостоятелно правно и икономическо значение в гражданския и търговския оборот, различно от значението на стоките, по повод на които той се носи.

2. Цената за носене на риска и застрахователното обезщетение в Дигестите

Останалите конститутивни елементи на застрахователния договор също могат да бъдат открити в Дигестите. Както по-горе беше отбелязано, в римското право липсва единна правна уредба относно разместването на

²⁹ D. 14.2.1 и сл. По-подробно за *Lex Rhodia* вж. EDWIN ANDERSON, H. III. Risk, Shipping and Roman Law. – *Tulane Maritime Law Journal*, Vol. 34, Winter 2009, no. 1, p. 205 ss.

³⁰ За обща авария се считат щетите, извънредните разходи и пожертвования, направени преднамерено или разумно за спасяване на кораба, навлото и товара от обща опасност за участващите в общото морско начинание (арг. чл. 290 от Кодекса за търговското корабоплаване).

³¹ Това изискване изрично е посочено в D. 14.2.4.

риска. Вместо това, тя е предвидена казуистично при правилата за някои договори. Това предопределя и отношението на римските юристи към втория елемент, цената за носене на риска. След като съставителите на Дигестите са допуснали в предвидените случаи уговорката за разместване на риска да породи действие, те предоставят на страните преценката каква е икономическата му стойност по конкретното правоотношение, без да формулират общо правило. Разглеждането на риска като отделно правно и икономическо явление, за прехвърлянето на който се плаща определена цена, може да бъде подкрепено и с един пасаж от Дигестите. В D 22.2.5, относим към обсъдения по-горе договор за заем, отпуснат на професионален спортист, Сцевола употребява понятието *pretium periculi*³². Прави впечатление, че цената за прехвърляне на риска е изрично посочена от римските юристи като самостоятелна насрещна престация, а не като акцесорна уговорка за лихва с по-висок размер³³. Сцевола приема, че заетата сума, отпусната на рибар за закупуване на оборудване, както и на професионален спортист за разносните за преживяване и подготовка, може да бъде търсена от кредитора, при условие че рибарят улови риба или спортистът спечели. Посочва се още, че при тези два договора не е необходима отделна стипулация относно *pretium periculi*, достатъчно е само да се постигне споразумение (пакт) между страните.

В цитирания пасаж се съдържа още едно съществено указание, което позволява да се приеме, че римското право е било достатъчно развито, за да разглежда риска като понятие с изяснено съдържание и приложно поле. Като изискване за действителността на подобен заем Сцевола посочва че договорът, чието изпълнение зависи от бъдещо несигурно съби-

³² D. 22.2.5 (Scaev. 6 Respons): *Periculi pretium est si condicione quamvis poenali non existente recepturus sis quod dederis et insuper aliquid praeter pecuniam, si modo in aleae speciem non cadat; [...] Nec dubitatis, si piscatori erogaturo in apparatus plurimum pecuniae dederim, ut, si cepisset, redderet, et athlethae, unde se exhiberet exerceretque, ut si vicisset, redderet. In his autem omnibus et pactum sine stipulation ad augendam obligationem prodest.*

³³ В този смисъл THOMAS, P. J. *Insurance in Roman Law*, p. 269. Обрато ZIMMERMANN, R. *The Law of Obligations*, p. 187, който приема че насрещната престация по договора за заем, сключен с рибар или с професионален спортист, може да приеме само формата на лихва. Предполага се че това виждане е повлияно от компилаторите. Вж. в този смисъл ТАНЕВ, К. Разликата между алеаторност и риск ..., с. 116, който сякаш също не споделя виждането че насрещната престация представлява единствено уговорка за лихва.

тие, е действителен, ако не разкрива белези на хазарт (“*si modo in aleae speciem non cadat*”)³⁴.

Правната доктрина е имала случай да се произнесе по въпроса за съотношението между хазарта и риска. От основно значение за изясняването на разликата между двете явления е пасаж от Дигестите³⁵, който допуска спортния залог чрез *sponsio*, но само в случаите, при които състезанието се основава на *virtus*, разбирано като мъжество, изключителност, смелост³⁶. Въз основа на този текст някои по-стари автори³⁷ предлагат своеобразен морално-етичен критерий за разграничаване на двете явления. Те приемат че хазартът поначало е забранен, тъй като не носи никакви реални ползи на човек, а представлява единствено желание да се спечелят пари по силата на чиста случайност. Независимо от това обстоятелство, заемът, отпуснат на рибаря или на спортиста, както и *emptio spei*, не са недействителни въпреки наличието на хазартен елемент в тях. Лицето, което сключва тези договори и така поема върху себе си риска, съдейства за преодоляване нуждите на длъжника. Тъй като това е достойна постъпка, тя е полезна за обществото и подобна уговорка следва да се счита за действителна. Ако рибарят улови риба, лицето ще получи престацията, както и допълнително уговорената цена на риска. Сходно е положението, ако спортистът спечели. Тези съображения водят авторите до извода, че не следва да се забранява финансовото подпомагане на нуждаещ се човек, който не разполага с достатъчно средства, за да постигне достойна цел.

Без съмнение този извод е логически издържан, но ми се струва че решаващият аргумент е друг. Авторите, които подкрепят горните съждения, поставят акцента при обсъжданите договори върху кредитиращата им функция, като търсят и алтруистични подбуди у кредитора. Така формулиран, този извод би могъл евентуално да послужи за обяснение на меценатство-

³⁴ Обстоятелството, че в случая се говори за хазарт, е общоприето. Вж. THOMAS, P. J. *Insurance in Roman Law*, p. 269, и ТАНЕВ, К. *Разликата между алеаторност и риск ...*, с. 116–117.

³⁵ D. 115.3 (Marcianus libro V) “*In quibus rebus ex lege Titia et Publicia et Cornelia etiam sponsionem facere licet: sed ex aliis, ubi pro virtute certamen non fit, non licet*”.

³⁶ Вж. в този смисъл THOMAS, P. J. *Insurance in Roman Law*, p. 270, и ТАНЕВ, К. *Разликата между алеаторност и риск ...*, с. 117.

³⁷ NOODT, G. *De Foenore et Usuris Libri Tres. Opera Omnia*, 1735, p. 218 ss., цит. по THOMAS, P. J. *Insurance in Roman Law*, p. 270.

то, при което нуждаещо се лице се подпомага от меценат, но ми се струва недостатъчен да разкрие характерните белези на застрахователната дейност. Поначало споделям избрания подход с оглед обосноваване на наличието на застрахователна дейност в римското право да се провежда разлика между *alea* и риска при застраховането. Според мен обаче разликата може да се види преди всичко в обстоятелството, че при *emptio spei*, както и при заема, отпуснат на рибар или спортист, не е налице единствено хазартен елемент. Струва ми се, че кредиторът преди всичко се доверява на професионалните умения на рибаря или спортиста и тъкмо поради тях поема риска от отпадане на престацията в негова полза³⁸. В замяна на носенето на риска той може да изисква плащането на определена цена, независимо дали я разглеждаме като самостоятелна престация или като лихва³⁹. Но в случай че събитието, с оглед на което рискът е прехвърлен, настъпи, кредиторът няма да може да претендира получаване на дължимата му престация. Същото обяснение може да се използва и за обсъдените по-горе случаи, при които е налице прехвърляне на риска по силата на уговорка между страните. Влогоприемателят, който поема върху себе си риска от погиване на вещта, е уверен в уменията си да я съхрани и да осуети настъпването на вредоносни последици спрямо вещта. Сходно положение е налице и при договора за изработка. Поначало изработващият не отговаря за недостатъци в материала. Възможно е обаче по силата на специална уговорка, когато той е напълно уверен в уменията си, да поеме риска да престира перфектно бижу въпреки наличието на дефекти в материала.

Във всички посочени по-горе примери определено лице поема върху себе си риска от настъпване на вредоносно събитие срещу заплащане на цена, по подобие на съвременния застраховател. Ако вредоносното събитие все пак настъпи, лицето ще отговаря в случай, при които друг на неговото място ще бъде освободен от отговорност, тъкмо поради това, че се е

³⁸ Като че ли в подобен смисъл разглежда съотношението между *alea* и риск и ТАНЕВ, К. Разликата между алеаторност и риск ..., който използва понятията „случайна причина“ и „легитимен риск“. С оглед настоящото изследване застрахователният риск като че ли се покрива по смисъл с „легитимния риск“.

³⁹ При *emptio spei* това обяснение не е напълно задоволително. Може да се приеме, че в този случай кредиторът заплаща по-ниска от обичайната цена и така *pretium periculi* представлява разликата между двете суми, които кредиторът спестява. Но не би могло да има съмнение, че и при *emptio spei* кредиторът носи риск.

съгласило с тази правна последица по силата на изрична уговорка за разместване на риска. Може да се приеме, че задължението му да престира и при сбъждане на риска напомня в значителна степен на съвременното застрахователно обезщетение.

Направеният бърз преглед на Дигестите разкрива, че обща уредба на застрахователния договор в римското частно право липсва. От друга страна обаче са предвидени множество хипотези, при които може да се открие прехвърляне на риска срещу цена за неговото носене, както и да се открие функционален еквивалент на застрахователното обезщетение в задължението на лицето да престира и при осъществяване на риска. Отсъствието на застрахователния договор обаче не пречи на римляните да прилагат принципите на застрахователната дейност в гражданския и търговския оборот. С оглед на посочените обстоятелства ми се струва, че в римското частно право е налице *ad hoc* предвидена застрахователна клауза, която може да бъде включена по силата на изрична уговорка между страните в изчерпателно предвидените от Дигестите видове договори.

III. ЗАСТРАХОВАТЕЛНАТА ДЕЙНОСТ И РИМСКАТА ДЪРЖАВА

Освен в римското частно право, допълнителен аргумент в подкрепа на извода, че на римското общество идеята за прехвърляне на риска срещу получаване на облага не е била чужда, може да бъде открит и в историята на римската държава. Най-ранният извор, който свидетелствува за това, е писмо от 215 г. пр.Хр., съставено от Сципий, намиращ се в Испания, изпратено до столицата⁴⁰. В него Сципий твърди, че в Испания липсват облекла, продоволствия и пари за заплати на арията и моли те да му бъдат предоставени спешно. По това време републиката е в лошо икономическо състояние вследствие водените войни и предложението да се повишат данъците за задоволяване на нуждите на провинцията се отхвърля като неразумно. Преторът Фулвий е натоварен да обясни нуждите на римската държава пред римските граждани на Форума и да подтикне производители и търгов-

⁴⁰ За него по-подробно вж. TRENERRY, C. F. *The Early History of Insurance*, p. 109, както и VANCE, W. R. *The Early History of Insurance Law*, p. 1–2, който посочва това събитие като категорично доказателство в подкрепа на становището, че народите от Античността са познавали застраховането.

ци да предоставят необходимите стоки, като им обещае че ще им бъде платено с първите постъпления в хазната. Три търговски сдружения се съгласяват да сключат договор, но поставят две условия. На първо място, те настояват техните членове да бъдат освободени от военна служба. Наред с това искат уверение, че всички рискове при транспортирането на стоките по море, като например пиратски набези или буря, ще бъдат поети от държавата.

За повечето автори това условие е недвусмислено доказателство, че римската държава е сключила договор за застраховка с търговците, тъй като всички необходими елементи са налице⁴¹. Рискът от настъпване на неблагоприятни правни последици се прехвърля от собствениците-търговци⁴² върху римската държава. Съществува особеност по отношение на *pretium periculi* (цената за носене на риска). Поначало тя представлява парична престация, но в настоящия случай се изразява в определена услуга от значение за Рим, която търговците предоставят – незабавно да превозят и да пласират определен вид стоки на точно определено място (Испания) за точно определена цел (потребностите на римската армия). Застрахователното обезщетение може да бъде открито в поетото обещание от страна на държавата да обезщети търговците за претърпените от тях вреди. Подобно съглашение може да бъде открито и около два века по-късно. Историкът на император Клавдий – Светоний, пише за необичайна суша и последвал масов глад в Рим през 58 г. сл.Хр. Светоний също така посочва, че император Клавдий сключва подобен договор с търговците на зърно,

⁴¹ Така изрично DUER, J. A Lecture on the Law of Representations in Marine Insurance. With notes and illustrations; and a preliminary lecture on the question whether Marine Insurance was known to the ancients. New York, 1844, p. 17–22. Достъпна на https://books.google.bg/books?id=VfFiAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=bg&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false; Вж. също и TRENERRY, C. F. The Origin and Early History of Insurance, p. 111–113.

⁴² Изолирано е становището, че сключеният от римската държава договор представлява всъщност договор за продажба. В правната доктрина то се поддържа от PARK, J. A System of The Law of Marine Insurance. With Three Chapters on Bottomry, on Insurances on Lives, and on Insurances Against Fire. New Jersey, 1799, цит. по TRENERRY, C. F. The Origin and Early History of Insurance, p. 112, бел. под линия 3. Достъпна на https://books.google.bg/books?id=8yIMQNJLeWEC&pg=PP1&hl=bg&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false. Тази теория обаче не е в състояние да обясни защо в такъв случай е нужно да се сключва договор. Стоките вече принадлежат на държавата и няма логика тя да обезщетява сама себе си при тяхното евентуално погиване. Наред с това, при морски превоз капитанът на кораба така или иначе е освободен от отговорност за последиците от непреодолима сила, поради което не е нужно да прехвърля риска от това събитие върху държавата.

които трябва да доставят продукцията си извън сезона срещу предварително уговорена цена и поетото обещание всички вреди, понесени при морския превоз, да бъдат възстановени от Рим.

IV. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Направеният бърз преглед на Дигестите и на някои събития от историята на Рим недвусмислено сочи, че римското общество разглежда риска като явление със самостоятелно правно и икономическо значение. Поради това твърдението, че през Античността липсва достатъчно развита социално-икономическа система, която да позволи наличието на застрахователна дейност, следва да се счита преодоляно. От друга страна, големият брой казуистично уредени случаи, при които е допустима уговорка за прехвърляне на риска, свидетелствува, че първообраз на застрахователната дейност може да бъде търсен и в институти, различни от погребалното сдружение и морския заем. С оглед на изложеното може да се приеме че, независимо от липсата на единна правна уредба на договора за застраховка, корените му биха могли да се търсят в римското право, тъй като римляните познават неговите основни елементи и често прилагат правните му последици.